

LUCIAN BLAGA. S-a născut la Sebeș, 9 mai 1895. A decedat la Cluj, 6 mai 1961 și la dorința lui a fost înmormântat în Lăncram. Școala primară germană la Sebeș (1902–1906), Liceul „Andrei Șaguna“ (1906–1914) la Brașov. La bacalaureat prezintă „Teoria relativității“ (restrânsă) de A. Einstein. Se înscrie la teologie, ca mulți ardeleni, pentru a evita înrolarea în armata austro-ungară. 1916–1920 studiază filozofia și biologia la Viena unde o cunoaște pe viitoarea soție, Cornelia Brediceanu, studentă la medicină. În 1919 debutează cu *Poemele luminii și Pietre pentru templul meu* (aforisme și însemnări), primele deosebit de bine de critici vremii. În 1920 susține la Viena doctoratul cu teza „Kultur und Erkenntnis“. Se căsătorește cu Cornelia Brediceanu și se stabilește la Cluj. Candidează pentru un post în învățământ, la Universitatea din Cluj, dar încă nu este acceptat. Colaborează cu articole și eseuri la diferite reviste (*Patria*, *Voința*, *Gândirea*, *Adevărul literar și artistic*, *Universul literar*, *Cuvântul* și.a.). Publică piese de teatru, volume de poezii și volume de eseuri și studii. În 1924 se stabilește cu Cornelia la Lugoj unde aceasta își deschide în casă părintească un cabinet de stomatologie. În 1926 este numit atașat de presă la Varșovia (1926), Praga și apoi Berna (1928–1932), Viena (1932–1936), Berna (1937). În 1930 începe elaborarea și publicarea operei sale filozofice: *Trilogia cunoașterii: Eonul dogmatic*, *Cunoașterea luciferică* (dedicat lui N. Titulescu), *Cenzura transcendentă* (1930–1934); *Trilogia culturii: Orizont și stil, Spațiul mioritic, Geneza metaforei și sensul culturii* (1935–1937); *Trilogia valorilor: Stîntă și creație, Despre gândirea magică, Religie și spirit*, *Artă și valoare* (1938–1942). În februarie 1938 este, pentru numai câteva săptămâni, ministru subsecretar de stat la Externe, apoi ministru plenipotențiar la Lisabona. În toți anii petrecuți în serviciul diplomatic continuă eforturile de a ajunge profesor universitar. În 1936/1937 este ales membru plin al Academiei Române. Discursul de recepție este „Elogiul satului Românesc“. În toamna anului 1938, la Cluj, ține lectia de deschidere a „Catedrei de filozofia culturii“, unde a fost numit profesor universitar. La începutul anului 1939 solicită Regelui Carol al II-lea rechemarea din diplomație. În 1939 se stabilește la Cluj ca profesor universitar. După dictatul de la Viena (august 1940), se refugiază la Sibiu împreună cu Universitatea „Regele Ferdinand I“ din Cluj. În 1942/43 înființează și conduce revista de filozofie *Saeculum* la care colaborează Constantin Noica, Zevedei Barbu și.a. Începând din 1942 își editează la Fundațiile Regale „edițiile definitive“ ale operelor sale: *Poezii* și cele trei *Trilogii*. Își tipărește ediția definitivă a *Operei dramatice* la Ed. Dacia Traiană, din Sibiu. În 1946 se întoarce cu universitatea la Cluj. Este perioada în care încep atacurile împotriva lui (Lucrețiu Pătrășcanu, Nestor Ignat și.a.). În 1946 își dă demisia *public* din partidul PNP (înființat atunci ca o anexă a PCR), a cărui orientare nu o putea accepta. Între 1946–1948 publică litografiate, ultimele două cursuri pe care le include apoi în planul Trilogiilor din *Testamentul editorial*. În 1948 este eliminat din viața publică, adică din Universitate și Academie. Lucrările lui sunt eliminate din programele analitice, din biblioteci și bibliografi. Numeli lui poate fi citat numai ca exemplu ideo-logic negativ, de „dușman de clasă“. Nu mai poate publica lucrări originale. Începând din 1951 traduce *Faust*, I și II, de Goethe, traducere care apare în 1955. Între 1950–1960 continuă să traducă din lirica universală (1957) și selecții din operele lui Lessing care i se publică. Din 1948 până în 1951 lucrează la Institutul de Filozofie și între 1951–1959 la Filiala Bibliotecii Academiei din Cluj. În 1959 se pensionează, având o pensie de la Uniunea Scriitorilor, singura instituție din care nu a fost eliminat. Între 1946 și 1960 scrie pentru sertar câteva cicluri de poezii, își încheie sistemul filozofic, *Hronicul și cântecul vârstelor* și romanul *Luntrea lui Caron* (în două redactări), conferințe și aforisme. În 1956 este propus, în străinătate, pentru premiul Nobel. Își definitează pentru tipar aproape toate aceste lucrări de sertar. În august 1959 redactează de mână un *Testament editorial*. În ce privește opera originală, moare ca autor interzis. La aproape doi ani după moartea lui apar primele două antologii de poezie și apoi, încet, alte lucrări. Romanul *Luntrea lui Caron* apare în prima ediție la Editura Humanitas în 1990.

LUCIAN BLAGA

LUNTREA LUI CARON

ROMAN

I

Începutul primăverii coincidea cu începutul unui haos ce se revârsa peste meleagurile țării. Fila calendarului de perete indica pentru noi, pașnicii cetăteni ai unei patrii ajunsse la răscrucă, ziua acestui început de primăvară și de haos: 15 aprilie 1944. Sirenele de alarmă intrau în funcție cam din două în două ore, cu stridențe ce sfâșiau sufletul și urechile. Locuiam la marginea dinspre Dumbravă a Sibiului, un loc umbros, unde de ani de zile ne simțeam oarecum la adăpost față de multe neajunsuri și vicisitudini ale vremii. În acest oraș se refugiase patru ani mai înainte Universitatea de la Cluj când un nedrept verdict a tăiat Transilvania în două. Războiul lua acum o infâțișare mai palpabilă și pentru cei ce nu avuseserăm până atunci prilejul de a-l simți din apropiere. Semnalele de alarmă deveniseră de câtva timp insuportabile prin frecvență și insistență lor. Străini încă de orice experiență cât privește primejdia bombardamentelor aeriene,oricând posibile, căutam scut în Dumbravă, cu osebire subtilă de cale ferată, până când ni s-a atras luarea-aminte că asemenea străvezii adăposturi nu ajută la nimic și că Dumbrava, cu frunza ei deasă și cu stejarii seculari, era ca destinată de a deveni ținta atacurilor din văzduh. O stare aproape neîntreruptă de panică, întreținută de incontrolabile zvonuri, ne cuprinse, și aceasta mai vârtos după bombardarea capitalei, din 4 aprilie, zi de pomină în care cetăți zburătoare măcinaseră Gara de Nord. Numele unor prieteni sau cunoscuți, victime ale bombardamentului, începeau să circule și să sporească panica. Ni se vorbea despre colțuri de

străzi bucureștene cu case sfârâmate sau despicate ce-și căscau ilare încăperile, unde se mai vedea câte-un pat sau câte-un obiect de toaletă intimă, ca-n niște decoruri de teatru suspendate la nivelul etajelor superioare.

De la Universitate veni într-o zi, cu totul neprevăzut, sfatul cu înfățișare de ordin să încheiem cursurile și să ne dispersăm, dacă nu dorim să fim transformați în pulbere și fum. Aceasta însemna să ne mutăm, cu bunurile ce puteau să fie salvate, undeva prin lumea satelor risipite la poalele muntilor sau chiar prin plaiurile de sus unde, după toată probabilitatea, nu aveam să fim în aceeași măsură expuși eventualelor bombardamente, ca la Sibiu. Hotărârea de a pleca o luarăm mai repede decât ne-am fi putut imagina câteva zile mai înainte când, în familie, am discutat la rece și subt toate aspectele problema dispersării. O studentă de-a mea din Căpâlna, sat aşezat într-o vale minunată pe râul Sebeșului, ne-a îmbiat să ne refugiem în casa părinților ei, destul de cuprinzătoare unei adăpostiri chiar fără termen. Studenta ne făcea invitația cu un surâs dulce și sfios, părând a se scuza de îndrăzneala ofertei ce ne-o desfășura, intercalând o seamă de argumente în favoarea peisajului. De atari argumente nu aveam însă nevoie. Cunoșteam satul, care era mai mult un cătun, încă din copilărie, căci trecusem de vreo câteva ori pe acolo cu părinții mei când ne duceam la vărat prin „case de pădurari“ pe la obârșia râului. Argumentul ce cădea cel mai greu în cumpănă pentru a lua o hotărâre era fără îndoială acela al legăturii cu copilăria. După atâția ani de război, după atâtea neajunsuri îndurante, cari ni se păreau încă numai preludiul unui haos ce va da peste noi, simțeam nevoia de a mă refugia cu familia, nu numai în spațiu undeva, ci și înapoi, departe în timp. Ni se îmbia un adăpost în valea copilăriei mele. Satul meu natal, pe nume Câmpul Frumoasei, era aşezat pe aceeași apă, doar mai jos, nu tocmai departe de revărsarea acesteia în Mureș, în apropierea cetății Bălgadului.

Am împachetat în lăzi și în saci ceea ce trebuia să ducem cu noi într-un refugiu din care nu aveam sentimentul

că ne vom întoarce în curând — și mai ales nu în aceleași condiții în care trăiserăm până atunci. Frontul de răsărit se apropia ca un tăvălug de foc ce culca totul la pământ. Cu un capăt tăvălugul ajunsese până aproape de hotarele de răsărit și de miaza noapte ale țării. După toate semnele cerești, uneori văzute, alteori numai auzite, văzduhul patriei nu mai era al „nostru“. Bombardierile apusene circulau în ziua mare după bunul lor plac peste capetele și uluirea noastră. Am tocmit câteva căruțe țărănești să transporte lăzile și sacii cu prințând hrana, cărtile, manuscrisele, ustensilele, de la veselă până la sticluțele cu cerneală, și atâtea altele răspunzând cerințelor în condiții sătești unde ne aștepta doar casa cu acoperișul ei și mobilierul strict necesar. Eu cu familia plecam în urmă cu o mașină particulară ce ne-o punea la dispoziție pentru acest drum rectorul Universității, care ținea să înlesnească prietenește dispersarea universitarilor.

Era o zi splendidă, de-o seninătate metalică, când am luat-o pe șoseaua națională de la Sibiu spre Sebeș-Alba. Sălcile începeau să înmugurească, acoperindu-se ca de-un abur verde, diafan. Respiram cu un simțământ de ușurare, când, dintre zidurile medievale ale Sibiului, am scăpat în larg, deoarece porneam tocmai la orele critice când, de la o clipă la alta, puteau să intre în funcție sirenele de alarmă. Parcă îmi văjăiau încă urechile de stridențele de ieri care tăiau seninul sticlos și glacial de deasupra. Pe șoseaua națională întâlneam turme de oi, cu ciobani întârziati cumva în cojoacele lor iernatice și grele. Măgăruși cu capul prea mare, purtând desagi enormi pe spinare, înaintau încet, ducând cu ei turmele. Împrejmuite de dulăi de pază, turmele o luau spre munți, venind din șesuri depărtate, din Banat sau de pe Câmpia Transilvaniei. Erau zilele acelea tocmai zilele lor de urcuș spre plaiuri. Oricum, mersul lor agale nu avea nici o legătură cu momentul istoric al dispersării noastre omenești, cum înclina să credă fiică-mea, care, născută și crescută în străinătate, vedea întâia oară acest fenomen de transumanță. „Nu, draga mea“, încercam să-o lămuresc, „ciobanii și turmele

nu se refugiază de bombardamente, cum îți închipui; de mii de ani se înfăptuiește mereu acest drum în aceste zile de primăvară. Toamna târziu, când frunzele îngălbeneșc, ciobanii coboară iarăși în văi, la șes. Acesta este veșnicul lor cutreier, între șes și plai, după un calendar al lor, mai presus de întâmplările și faptele istoriei care pe noi ne alungă acum din oraș. „Din când în când eram nevoiți să oprim mașina pe șosea, ca să dăm răgaz oilor de a se descurca între strigătele și fluierăturile ciobanilor și claxoanele mașinii, care ledezorientau cu sunetele lor mecanice, neașteptate și nefirești prin atâtă verde câmpenesc. Încunjurat așa, pentru un moment, de lumea ciobăniei pe o șosea de asfalt, mă purtam cu gândul la bombardierele ce puteau să-și facă apariția printre mielușeii cerului. Eram încercat de simțământul acut că „istoria“, întruchipată în bombardiere imaginare, ne alunga spre „preistorie“, spre o preistorie multimilenară simbolizată de ciobănia din preajmă. Ciobanii, oile, măgărușii și dulăii ne întâmpinau la fiecare pas, spunându-ne că ne găseam într-adevăr, nu pe-o șosea, ci pe un drum ce ducea din istorie înapoi spre preistorie. Gândul mi se pierdea prin vremuri de demult, care într-un fel mai stăruiau subt aparențele civilizate ale momentului. Mai găseam în răstimpul scurt al unei opriri că acest drum spre preistorie coincidea cu o întoarcere fără termen în valea copilăriei mele. Atare coincidență mi se părea „ca un făcut“. Și, depărtându-ne de zona critică a orașului, mă linișteam încetul cu încetul, ca sub scutul unor străvechi prezente materne. Asemenea asociații de idei îmi aduseră viu în minte chipul celui mai bun prieten al meu, al celui mai vechi prieten, al lui Leonte Pătrașcu, care, doar câteva luni mai înainte, își dezvolta cu oarecărui accent lirice (într-o revistă de filozofie) concepția sa despre repetata retragere a românilor din istorie în preistorie. Mi se părea că turma, ce se risipea ca din prăstie în preajma mașinii, venea să întărească cu un nostalgic behaït concepția filozofului. Aflasem doar cu câteva ceasuri mai înainte că Leonte, care era profesor de filozofie la Universitatea din Iași, s-a ascuns,

din aceleași pricini ușor de lămurit și valabile pentru toată suflarea, în satul său natal, care se nimerea să fie și satul meu de obârșie. Lucrurile veniră așa: Universitatea ieșeană se refugiase nu tocmai demult în Transilvania între zidurile cetății de la Alba-Iulia. Deoarece însă Alba era și ea o urbe expusă de aci încolo unor neprevăzute bombardamente, Leonte ajunse la încheierea că nu poate găsi într-altă parte un adăpost mai sigur decât în satul nostru natal. Gând copilaros, îmi spuneam, căci satul nostru, situat pe câmp deschis, nu oferea nici o apărare. Ajunși în Sebeș-Alba, vechi burg săsesc adunat în jurul unei biserici clădite prin veacuri de demult în stil romanic și gotic, cu o școală germană în față de care mă legau atâtea amintiri din copilărie, mă trezii cu privirea tulburată de-o lacrimă. Clasele primare le-am urmat dimpreună cu Leonte aci, la școala aceasta săsească. Întorcându-mi puțin capul ca să nu fiu văzut de soția și fiică-mea, mi-am șters cu podul palmei rodul sufletului ales în vârf de geană. Urma să-l luăm pe râu în sus spre Căpâlna. „Să ne abatem puțin“, iîi spun soției mele, „pe râu în jos până în Câmpul Frumoasei. Am aflat astăzi de dimineață că Leonte s-ar fi retras acolo. Aș vrea să-l văd. Să mai stăm puțin de vorbă. Ce ciudată încrucișare de drumuri!“

Îl găsirăm pe Leonte în Câmpul Frumoasei. Se gospodărea în casa părinților săi. Casa fusese înstrăinată cu vreo treizeci și câțiva de ani mai înainte, după încetarea din viață a tatănelui său, care fusese preot în sat. Nu ne aștepta, dar adăsta lângă gârliciul pivniței, parcă ne-ar fi așteptat. De zeci de ani nu mai văzusem nici casa, nici curtea aceasta, unde în cea dintâi copilărie Leonte îmi da întâlnire de joacă zilnică. Iată-ne acum pe amândoi adânc cutremurați de o întâlnire în asemenea împrejurări. Aci petrecusem împreună anotimpurile copilăriei. Leonte era pentru mine o parte întregitoare a acestui peisaj. Părinții săi locuiau în partea de sus a satului, ai mei în partea de jos, tocmai lângă școala communală. Prin apropierea casei noastre era Moara și „bolboaca“, căderile de apă și vâltoarea în care răcoream caniculele

verilor. N-avea satul ascunzis în care să nu fi pătruns, nici cuib de vrabie în care să nu fi aruncat o ochire pentru a iscodi numărul ouălor pestrițe. Cam în același timp când Leonte părăsea cu mamă-sa, rămasă văduvă, satul, mutându-se la Sebeș-Alba, se făcea că și părinții mei, țărani nu tocmai săraci, și-au mutat gospodăria într-o suburbie a acelaiași oraș spre a supraveghea mai de aproape creșterea și învățătura ce căutau a mi le da. Cu Leonte dimpreună depănat liceul la Brașov, la fel universitatea, pe urmă, la Viena. Pentru frăția noastră sufletească am fost porecliti „gemenii“. Așa ne numeau toți cei care ne urmăreau dezvoltarea prin curgerea anilor. Eram nedespărtiți. Pe Leonte îl pasiona filozofia. El avea să-și facă încă din tinerețe o faimă de gânditor, publicând o seamă de lucrări în domeniul arid al teoriei cunoașterii, sau încercări de metafizică, foarte îndrăznețe și mult discutate în publicistica vremii. Din cale afară dăruit pentru incursiuni în împărăția ultimelor taine, el descoperea mereu noi filoane metafizice în adâncimile nebătătorite încă ale existenței. Și tainele prindeau contur în imaginația sa ca-n vremuri de-nceput, când omul își exterioriza gândirea în vocabule mitice. În vizuinile sale metafizice, Leonte Pătrașcu îmbina deopotrivă vagul poeziei și precizia matematicii. Paralel, eu izbuteam să-mi fac o faimă de poet. În Leonte eu vedeam încă din adolescență „conștiința“ mea; despre mine el spunea adesea că sunt „demonul“ său, și cu aceasta el schița oarecum o aluzie la insondabilă semnificație pozitivă și creatoare a „demoniei“, așa cum acest concept era înțeles de unii filozofi contemporani. În primii ani după Întâiul Război Mondial, Leonte lansase în subtile comentarii acest concept al „demoniei“, iar gândul dobândi o circulație și-un mare răsunet în eseistica românească.

În clipa când îi intram în ograda, Leonte ne întâmpina cu o vădită paloare în obrajii, de emoție. Mișcării sale sufletești eu îi răspundeam desigur cu aceeași emoție, cu aceeași paloare. Soția și fiică-meă căzură într-un fel de admirătie mută față de acest om despre a cărui putere de gândire auziseră

atâtea de la mine. S-a întâmplat ca fiică-meă, când era mai mică, să credă că Leonte îmi era singurul „frate“—așa de mult se vorbea în casă despre el. În realitate, eu n-aveam nici un frate de sânge. Am suiat tuspatru pe treptele de piatră în casă. Aci amintirile îmi veneau chiar din miroslul cu totul aparte al încăperilor, mirosl care s-a păstrat același după zeci de ani. Invadat prin toți porii de amintiri, vorbeam cu glasul stins, ca și cum eu însuși aș fi devenit o umbră printre umbre de altădată. „Vă duceți la Căpâlna?“, ne întrebă Leonte, ca să urmeze: „Eu m-am întors aci unde-mi am temeu-rile vietii, țărna pe care întâia oară am călcat. Dacă lucrurile vor merge tot așa de neîndupăcat cum par a merge de un an încoace, se va lăsa peste noi Noaptea.“

Cât privește aprecierea sumară a situației generale, ne găseam pe aceleași poziții. Situația în care am fost aduși în ciocnirea dintre imperialismele în expansiune alternantă ale lumii numai surâzătoare nu era în acest moment. Și Leonte, vorbindu-ne deopotrivă celor trei oaspeți, cântarea, chiar și pe înțelesul copiilor, momentul: „Un popor mic poate fi măcinat între pietrele de moară ale istoriei. Mai avem până nu demult o vagă nădejde într-o eventuală regrupare a forțelor lumii, o regrupare ne-ar fi oferit poate un prilej de salvare. Nu știu dacă astăzi termenii situației ne mai dau drept la vreo speranță.“ „Deocamdată“, răspunsei eu, „n-avem de ales decât între două rele.“ Și, îndreptându-mă către fiică-meă care urmărea cu încordare și cu îngrijorare schimbul de vederi, o întrebam: „Și tu, draga mea, neavând de ales decât între două rele, pe care îl alegi?“ „Pe cel mai mic“, fu răspunsul prompt al micuței. Ioana își rostise răspunsul după o clipă de cumpărire, dar într-un fel firesc și cu un aer ca și cum ea ar fi descoperit această înțelepciune proverbială — ceea ce descreți pentru o clipă fruntea filozofului, care o sărută cu dragoste pe creștet. Și răul cel mai mic între cele două ce se profilau în zariștea noastră era rezistența în munți până la o eventuală nouă regrupare a forțelor.

„Și dacă o regrupare nu se face? Nu-mi mai aduc aminte care dintre noi a schițat întrebarea, eu sau filozoful? Și nu-mi mai aduc aminte nici care dintre noi a îngăimat răspunsul. Dar răspunsul lua o înfățișare sumbră. „Atunci se poate întâmpla să se lase întunericul, căruia poporul nostru nu i-ar mai putea rezista, decât reîntorcându-se realmente în preistorie, până când vor răsări alte zori.“ Aceasta fu răspunsul unuia dintre noi. Un răspuns gândit de amândoi, dar rostit numai de unul în clipa când îl gândeau și celălalt. Îmi amintesc însă că filozoful, cu glasul său mai adânc, lămuri răspunsul: „în curs de aproape două mii de ani, pentru noi, români, preistoria a fost de câteva ori singura pavăză împotriva încercărilor de a ni se impune istoria din afară.“ Era aceasta o concluzie asupra căreia filozoful și poetul cădeau de acord în dialogul lor, care era mai mult un dialog al „gemenilor“, al unor gemeni care ar fi încă uniți de la umăr la umăr.

La despărțire filozoful spuse: „Aflați că la Căpâlna s-a retras de câteva zile și o foarte bună prietenă a mea. Căutați s-o cunoașteți: Ana, soția profesorului Rareș, cunoscutul naturalist de la Iași. O făptură înțeleagătoare și că din zece ochi căii are se pricepe să închidă nouă când e vorba despre muze ce ar putea să-l inspire pe-un poet.“ Flavia era unul din cele câteva nume ale soției mele, un nume de care nici ea și nici eu nu făceam uz. Numai Leonte o numea aşa, găsind probabil că acesta era singurul nume ce punea în relief distincția de stil clasic a unei apariții feminine. Pentru toate cunoștințele noastre, ca și pentru noi, soția mea era Dora. Celealte trei nume ale ei erau nume stinse, prezente doar în certificatul de naștere. Preferința ce filozoful o acorda numelui de Flavia trăda obișnuința lui de neînvins de a platoniza. Leonte, care a dus o viață de singuratic prin regiunile sublime ale gândului, păstra încă și la vîrsta de patruzeci și trei de ani ceva din înclinarea adolescentului de altădată de a idealiza femeia, și această înclinare și-o mani-

festa îndeosebi față de soțiiile prietenilor săi. Îi plăcea uneori să-o tăchineze pe Flavia, făcând aluzii zâmbitoare la „pasiunile“ mele. Că Dora era înțeleagătoare — era foarte adevărat, dar că ea să ar fi priceput să închidă nouă ochi din zece, căii îi atribuia Leonte, era cel puțin exagerat oricum să arătă lucrurile. Căci Dora nu să-lăsat niciodată stăpânită de o curiozitate atât de iscuditore, încât să-și multiplice în așa măsură ochii, cum pretindea Leonte. Înțelegerea ei față de cele câteva „pasiuni“ ce m-au cuprins, pe rând și niciodată concomitant, în cursul anilor nu era deloc echivalentă unor gelozii pe care ar fi fost nevoie să și le învingă. „Înțelegerea“ ce-o arăta Dora era pur și simplu o înțelegere înțeleaptă, și nu atât a „pasiunilor“ mele, cât a „rodnicii“ lor.

Am întors mașina spre Sebeș-Alba, micul oraș, ce-și mai păstra unele din aspectele lui de altădată, de cetate medievală. Între zidurile astui oraș mi-am petrecut anii de clase primare, o parte din adolescență și prima tinerețe, adică vacanțele anilor mei școlari. Trecând prin oraș, remarcam din goana mașinii o nepotrivire între ceea ce a fost odată și ceea ce vedeam. În multe locuri ce le știam goale au crescut în răstimp adevărate crânguri. Râul, cu matca mai largă decât apa, și-a mutat pe alocuri cursul. Nu mai recunoșteam atâtea din cotiturile cu cobile și vâltori. Canalul morii, deși același, mi s-a părut neverosimil de îngust, dar încă tivit cu tufe de soc. Iată, încă o dată, școala săsească, cu deviza ei înscrișă pe frontispiciu: *Bildung ist Freiheit* (Cultura e libertate). Aci ne făcuserăm, eu și cu Leonte, ucenicia între cultură și libertate. „Mână mai încet“, îi spun șoferului „și întorci pe după zidul orașului spre Petrești. Vreau să văd ce mai este din cele de altădată.“ Pe străzi răsăreau figuri cunoscute, dar îmbătrânite cu un sfert de veac, ca peste noapte, subiecte unei vrăji. Imaginile recunoscute deveniră emoții și lacrimi fără de voie. Iată strada unde în cei dintâi ani ai studenției mele mă întâlneam, pentru plimbări încoace și încolo, în fiecare seară, cu fata prea frumoasă a protopopului. A murit în răstimp protopopul. A murit și fata. Văzând